

ТАҚРИЗИ МУҚАРРИЗИ РАСМӢ

ба диссертатсияи Исмонализода Сайвали Исмонали дар мавзуи «Масъалаҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ», барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 5.5.3. Ҳуқуқи маданӣ; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ (ш. Душанбе, 2026 сол)

Мутобиқати мавзӯ ва муҳтавои диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсияи Исмонализода Сайвали Исмонали дар мавзуи «Масъалаҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 5.5.3. Ҳуқуқи маданӣ; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ, ки аз рӯйи он ба шурои диссертатсионӣ мувофиқи фармоиши Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи 7 январи соли 2022, №16/шд ҳуқуқи қабули диссертатсияҳо барои ҳимоя дода шудааст, пурра мувофиқ мебошад. Мавзуи таҳқиқот ба яке аз институтҳои асосии ҳуқуқи уҳдадорӣ – тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ бахшида шудааст, ки дар доираи ихтисоси мазкур қарор дорад.

Мубрами мавзуи таҳқиқот. Дар марҳилаи муосири рушди иқтисоди бозорӣ ва муносибатҳои шартномавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи таъмини бозорӣ иҷрои уҳдадорӣ ба ҳамаҷонибаи калидӣ касб намудааст. Таҷрибаи солҳои охир нишон медиҳад, ки сарфи назар аз мавҷудияти шаш намуди асосии тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ (ноустувора, гарав, нигоҳдорӣ, замонат, кафолати бонкӣ, байбона) дар Кодекси маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, татбиқи онҳо аксар вақт бо мушкилотҳои ҳуқуқӣ, номуайянии меъёрҳо ва ихтилоф дар амалияи судӣ ҳамроҳӣ мекунад.

Бо вучуди он ки қонунгузори маданӣ принципҳои умумии иҷрои уҳдадорӣ муқаррар мекунад, масъалаҳои марбут ба мафҳум,

хусусиятҳо ва табиати ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ, таносуби тарзҳои таъмин ва воситаҳои ҳифзи ҳуқуқ, инчунин намудҳои алоҳидаи тарзҳои таъмин то ҳол дар илми ҳуқуқи маданияи тоҷик ба таври комплексӣ таҳқиқ нашудаанд. Номуайяни дар ин масъалаҳо боиси ихтилоф дар шарҳи меъёрҳо, мушкилот дар татбиқи амалии онҳо ва хоҳиши самаранокии ҳифзи ҳуқуқҳои кредиторон мегардад.

Аз ҷиҳати назариявӣ низ мавзӯи мазкур то имрӯз дар илми ҳуқуқи маданӣ ба таври фарогир таҳқиқ нашуда, масъалаҳои концептуалӣ, аз ҷумла табиати ҳуқуқии ноустуворона, гарав, замонат, нигоҳдорӣ ва кафолати бонкӣ, хусусияти аксессории онҳо ва ҷойгоҳашон дар низоми ҳуқуқи уҳдадорӣ, ниёз ба баррасии амиқ доранд.

Бо дарназардошти омилҳои зикршуда, таҳқиқи масъалаҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ, муайян намудани холигиҳо ва зиддиятҳои қонунгузорӣ ва таҳияи пешниҳодҳои илмӣ асоснок ҷиҳати такмили меъёрҳои амалкунанда аҳаммияти баланди илмӣ ва амалӣ дорад.

Дарачаи навгонии натиҷаҳо дар диссертатсия ва нуқтаҳои илмие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд. Навгонии илмӣ диссертатсия дар таҳқиқи маҷмуи ва низомноки масъалаҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зоҳир мегардад. Дар рисола бори аввал дар илми ҳуқуқи маданияи тоҷик масъалаи муайян намудани мафҳум, хусусиятҳо ва табиати ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ ҳамчун институти мустақили ҳуқуқи уҳдадорӣ мавриди таҳлили ҳамаҷониба қарор гирифтааст.

Муаллиф дар асоси таҳлили муқоисавии қонунгузории миллӣ ва таҷрибаи ҳуқуқии хориҷӣ (Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Олмон, Фаронса) як қатор хулосаҳои назариявӣ нав ба миён гузоштааст, ки ба такмили фаҳмиши моҳияти ҳуқуқии тарзҳои таъмин, хусусиятҳои аксессории онҳо ва таносубашон бо воситаҳои ҳифзи ҳуқуқ равона шудаанд.

Навгонии илмий таҳқиқ, пеш аз ҳама, дар зерин ифода меёбад:

1. Таҳияи мафҳумҳои нави илмӣ – муаллиф мафҳуми нави илмӣ «замонат»-ро пешниҳод кардааст: «Замонат – ҳамчун воситаи таъмини иҷрои уҳдадорӣ, уҳдадории иловагӣ аст, ки байни кредитор ва зомин дар шакли хаттӣ бафта шуда, дар ҳолати вайрон гардидани уҳдадорӣ мувофиқи шартномаи асосӣ аз ҷониби қарздор таъмини иҷрои уҳдадории мазкур ба ҳолати ғаъол ба зомин ҳамчун қарздори изофӣ мегузарад, охирин дар ҳаҷми муқарраркардаи шартномаи замонат пурра ё қисман масъул мегардад» (саҳ. 128-129).

2. Пешниҳоди тағйироту иловаҳо ба КМ ҚТ – муаллиф 4 пешниҳоди мушаххаси ислоҳотиро ба Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаҳои 381, 383, 418, 422) пешниҳод кардааст, аз ҷумла:

- иваз намудани ибораи «ноустуворонаи қонунӣ» ба «ноустуворонаи меъёрӣ»;

- пешбинии имконияти ноустуворонаи молу мулкӣ;
- муқаррар намудани подош барои зомин;
- такмили ҳуқуқи регресси зомин.

3. Таснифоти нави тарзҳои таъмин – муаллиф тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорихоро вобаста ба меъёрҳои гуногун (умумӣ ва махсус, аксессуарӣ ва мустақил) тасниф кардааст (саҳ. 11, 37).

4. Таҳлили таносуби тарзҳои таъмин ва воситаҳои ҳифзи ҳуқуқ – дар диссертатсия ба таври илмӣ асоснок карда шудааст, ки таъмини иҷрои уҳдадорӣ бештар пешгирикунанда ва ҳавасмандкунанда буда, ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ бештар ҷубронкунанда ва барқароркунанда мебошад (саҳ. 31-45).

5. Таҳлили муқоисавии ҳуқуқи таърихӣ – дар диссертатсия бори аввал дар илми ҳуқуқшиносии тоҷик рушди институти замонат дар ҳуқуқи авестой, ҳуқуқи римӣ, ҳуқуқи мусулмонӣ ба таври муқоисавӣ таҳлил шудааст (саҳ. 108-116).

6. Таҳлили ҳуқуқи байёна дар музоядаҳо – дар диссертатсия байёнаи классикӣ (моддаи 438 КМ ҚТ) аз байёнае, ки дар музоядаҳо ва тендерҳо истифода мешавад (қисми 5 моддаи 514 КМ ҚТ), чудо карда шудааст (саҳ. 100-103).

7. Таҳлили амиқи амалияи судӣ – дар диссертатсия зиёда аз 4 парвандаи судӣ таҳлил шудааст, ки ба асоснокии назариявӣ ва амалии хулосаҳо мусоидат намудааст.

Асоснокӣ ва эътимоднокии хулосаю тавсияҳои дар диссертатсия ифодаёфта. Хулосаю тавсияҳои дар диссертатсия пешниҳодгардида бар пояи таҳлили муфассали манбаъҳои меъёрӣ (зиёда аз 15 санади меъёрии ҳуқуқӣ), назарияҳои муосири ҳуқуқи маданӣ ва омӯзиши амалии судӣ таҳия гардидаанд. Муаллиф масъалаҳои мавриди баррасиро на танҳо аз нигоҳи матни қонун, балки дар иртибот бо мушкилоти татбиқи амалии онҳо таҳлил намуда, ба натиҷаҳои мантиқӣ ва пайгирона расидааст.

Эътимоднокии натиҷаҳо бо истифодаи маҷмуи васеи сарчашмаҳои илмӣ (беш аз 130 сарчашма), таҳқиқоти муқоисавӣ ва арзёбии таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунӣ таъмин шудааст. Хулосаҳо дар заминаи таҳлили интиқодӣ, муқоисаи мавқеъҳои гуногуни илмии олимони ватанӣ ва хориҷӣ (О.У. Усмонов, М.А. Маҳмудзода, Ш.К. Ғаюрзода, М.З. Раҳимзода, М.И. Брагинский, В.В. Витрянский, Б.М. Гонгало, Е.А. Суханов, О.С. Иоффе, С.В. Сәрбаш, К.А. Новиков ва дигарон) ва ҷамъбасти далелҳои назариявӣ амалӣ ба даст омадаанд, ки ин ба онҳо устувории илмӣ мебахшад.

Тавсияҳои пешниҳодшуда хусусияти декларативӣ надошта, баръакс, бо мушкилоти воқеии амалияи ҳуқуқӣ (парвандаҳои судӣ аз бойгонии судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон) робитаи мустақим доранд. Онҳо ба баргараф намудани номуайяниҳои меъёрӣ, ҳамоҳангсозии қонунгузорӣ ва таъмини устувории муносибатҳои шартномавӣ равона гардидаанд. Мантиқи дохилии таҳқиқ, муттасили ва пайдарпайии баррасии

масъалаҳо нишон медиҳад, ки натиҷаҳои бадастомада аз таҳлили амиқ ва системавӣ сарчашма мегиранд.

Ҳамин тариқ, хулосаю тавсияҳои ифодаёфта дорои заминаи устувори назариявӣ ва арзиши амалӣ буда, метавонанд ҳамчун асос барои такмили қонунгузорӣ ва рушди минбаъдаи таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи ҳуқуқи маданӣ истифода шаванд.

Ҳаҷм ва сохтори диссертатсия. Рисола аз феҳристи муқаддима, се боб, ҳашт зербоб, хулоса ва феҳристи адабиёти истифодашуда иборат мебошад, ки ба мақсад, вазифа ва мантиқи таҳқиқот асос ёфтаанд. Ҳаҷми умумии диссертатсия 185 саҳифаро дар бар мегирад.

Дар қисми муқаддима зарурати интихоби мавзуи таҳқиқ аз ҷиҳати аҳаммияти илмӣ ва амалӣ бо далелҳои муътамад асоснок гардидааст. Муаллиф таъкид менамояд, ки дар доираи назарияи ҳуқуқи маданӣ ва таҷрибаи амалии татбиқи меъёрҳои танзимкунандаи таъмини иҷрои уҳдадорӣҳо масъалаҳои ҷалталаб ва номуайянии ҳуқуқӣ мавҷуданд. Ҳамзамон, дар муқаддима мақсад ва вазифаҳои илмӣ, объект ва предмети омӯзиш, асосҳои методологӣ, инчунин унсурҳои навгонии илмӣ ва арзиши амалии натиҷаҳои бадастомада мушаххас ифода ёфтаанд.

Боби якум («Муқаррароти умумӣ оид ба таъмини иҷрои уҳдадорӣ», сах. 16-45) ба мафҳум, хусусиятҳо ва таносуби тарзҳои таъмин бо воситаҳои ҳифзи ҳуқуқ бахшида шудааст. Дар ин боб муаллиф нишон медиҳад, ки таъмини иҷрои уҳдадорӣ як институти муҳими ҳуқуқи маданӣ буда, дорои хусусиятҳои аксессорӣ, ҳавасмандкунанда ва ҳимоявӣ мебошад. Таҳлили таносуби тарзҳои таъмин ва воситаҳои ҳифзи ҳуқуқ (сах. 31-45) хеле ҷолиб аст.

Дар **боби дуюм** («Таснифи тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ», сах. 46-107) намудҳо ва табиати ҳуқуқии ноустуворона (сах. 46-66), гарав (сах. 66-95) ва байъона (сах. 95-107) таҳлил шудаанд. Дар ин боб муаллиф пешниҳоди ҷорӣ намудани «ноустуворонаи меъёрӣ»-ро пешниҳод

мекунад (сах. 51). Дар қисми гарав муаллиф намудҳои гуногуни гарав (ипотека, гарав бо супурдани амвол, гарав бо боқӣ мондани амвол, гарави молҳои дар гардиш буда, гарав дар ломбард)-ро таҳлил кардааст.

Боби сеюм («Хусусиятҳои замонат, нигоҳдошт ва кафолати бонкӣ дар низоми намудҳои тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ», сах. 108-161) ба таҳлили замонат (сах. 108-130), нигоҳдорӣ (сах. 130-150) ва кафолати бонкӣ (сах. 150-161) бахшида шудааст. Дар ин боб муаллиф таҳлили таърихии ғанӣ оид ба рушди институти замонат дар ҳуқуқи авестой, римӣ, мусулмонӣ пешниҳод кардааст (сах. 108-116), ки бори аввал дар илми ҳуқуқшиносии тоҷик анҷом дода мешавад.

Хулосаи диссертатсия 5 нуқтаи дорои аҳаммияти назариявӣ ва амалиро дар бар мегирад, натиҷаҳои асосии таҳқиқоти гузаронидашударо ҷамъбаст намуда, дорои низоми мантиқӣ ва пайдарпай мебошад. Дар қисми хулоса, инчунин як қатор тавсияҳои мушаххаси қонунгузорӣ пешниҳод шудаанд, ки ба тақмили моддаҳои 381, 383, 418, 422 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидаанд.

Аҳаммияти илмӣ, амалӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии натиҷаҳои диссертатсия. Аҳаммияти илмӣ натиҷаҳои диссертатсия дар он ифода меёбад, ки дар рисола заминаи назариявӣ таъмини иҷрои уҳдадорӣҳо дар доираи ҳуқуқи маданӣ тақмил ва густариш дода шудааст. Муаллиф мафҳум, хусусиятҳо ва табиати ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ, таносуби тарзҳои таъмин ва воситаҳои ҳифзи ҳуқуқ, инчунин намудҳои алоҳидаи тарзҳои таъминро дақиқ намудааст. Хулосаҳои илмӣ пешниҳодшуда метавонанд ҳамчун пояи назариявӣ барои таҳқиқоти минбаъда дар соҳаи ҳуқуқи уҳдадорӣ ва ҳуқуқи соҳибкорӣ истифода шаванд.

Аҳаммияти амалӣ натиҷаҳои таҳқиқ дар имконияти истифодаи онҳо ҳангоми тақмили қонунгузории маданӣ ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ зоҳир мегардад. Пешниҳодҳои мушаххас оид ба ворид намудани

тағйироту иловаҳо ба Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаҳои 381, 383, 418, 422) метавонанд барои мақомоти қонунгузор, судҳо ва дигар субъектҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ манфиатовар бошанд. Ҳамзамон, маводи таҳқиқ метавонад дар раванди таълими фанҳои «Ҳуқуқи маданӣ», «Ҳуқуқи уҳдадорӣ» ва «Ҳуқуқи соҳибкорӣ» истифода гардад.

Аҳаммияти иқтисодии натиҷаҳои диссертатсия дар он зоҳир мегардад, ки такмили механизмҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадориҳо ба рушди муносибатҳои кредитӣ, сармоягузорӣ ва шартномавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад. Ин ба коҳиши хатарҳои кредиторон, афзоиши шумораи қарзҳои бонкӣ, рушди бозори ипотека, ҷалби сармояи хориҷӣ ва устувории муносибатҳои иқтисодӣ оварда мерасонад.

Аҳаммияти иҷтимоии натиҷаҳои диссертатсия дар он ифода меёбад, ки таъмини иҷрои уҳдадориҳо на танҳо манфиатҳои иқтисодии кредиторон, балки ҳуқуқҳои иҷтимоии шаҳрвандонро низ ҳифз мекунад. Дар шартномаҳои қарзӣ барои хариди манзил (ипотека) гарав манфиатҳои бонк ва шаҳрвандро ҳифз мекунад; замонат ва кафолати бонкӣ дар шартномаҳои хидматрасонӣ манфиатҳои истеъмолкунандагонро ҳифз мекунанд; нигоҳдории молу мулки қарздор дар соҳаи хидматрасонии манзилию коммуналӣ манфиатҳои ташкилотҳои манзилию коммуналиро ҳифз мекунад.

Наشري натиҷаҳои таҳқиқ аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи диссертатсия ва моҳияти он унвонҷӯ 17 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 6 адади онҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ ва 11 мақола дар нашрияҳои дигар ба таъби расонидааст. Шумора ва сатҳи маводи чопшуда ба талаботи бандҳои 34 ва 35 Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, №267 тасдиқ шудааст, пурра мутобиқ мебошад.

Мутобиқати барасмиятдарории диссертатсия ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсияи Исмонализода Сайвали Исмонали аз рӯи мазмун, сохтор ва сатҳи иҷроиш ба талаботи дастурамал оид ба тартиби барасмиятдарории диссертатсия, автореферати диссертатсия ва дигар маводди илмӣ, ки бо Қарори Раёсати Комиссияи олии аттестатсионии аз 27-уми декабри соли 2024, №493 пурра мутобиқат менамояд. Таҳқиқот ҳамчун кори илмии мустақилона анҷом дода шуда, дорои сохтори муназзам, пайдарпайии мантиқӣ ва мутобиқати дохилии қисмҳои таркибӣ мебошад.

Натиҷаҳои илмии пешниҳодшуда дорои унсурҳои наwgонии назаррас буда, бо таҳлили амиқи манбаъҳои меъёрӣ ва илмӣ асоснок гардидаанд. Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшуда ва тавсияҳои амалии муаллиф бо фаъолияти нашриятӣ, иштироки ӯ дар 6 конференсияи байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ, инчунин муҳокимаи натиҷаҳо дар муҳити илмӣ тасдиқ меёбанд.

Методологияи интихобгардида, сатҳи баланди коркарди манбаъҳо, таҳлили системавӣ ва муқоисавии масъалаҳо, инчунин услуби илмии баён шаҳодат медиҳанд, ки хулосаҳои бадастомада натиҷаи фаъолияти мустақилона, эҷодкорона ва илмии муаллиф мебошанд ва арзиши назариявӣ амалии воқеӣ доранд.

Автореферат, ки аз диссертатсия бармеояд, ба талаботи Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, таҳти №267 тасдиқ шудааст, пурра ҷавобгӯ мебошад.

Эродҳо ва ҳолатҳои баҳсталаб доир ба диссертатсия. Бо вучуди баҳои мусбате, ки дар тақриз баён гардид, дар рисолаи мазкур баъзе камбудихо ва ҳолатҳои баҳсталаб ҷой доранд, ки дар байни онҳо ҳолатҳои зеринро метавон номбар намуд:

1. Дар бораи байёна – муаллиф байёнаи классиқиро аз байёнае, ки дар музоядаҳо истифода мешавад, ҷудо кардааст (саҳ. 100-103), аммо

ба мақсад мувофиқ мебуд, ки таҳлили муқоисавии байёна дар қонунгузори хориҷӣ (масалан, дар ҳуқуқи олмонӣ ва фаронсавӣ) бештар анҷом дода шавад. Ин метавонист пешниҳоди муаллифро дар бораи имконияти ноустуворонаи молу мулкӣ боз ҳам асосноктар созад.

2. Дар бораи нигоҳдории молу мулки қарздор – муаллиф муносибати нигоҳдориро ба мудофияи зарурӣ ва зарурати фаврӣ таҳлил кардааст, аммо ба мақсад мувофиқ мебуд, ки муносибати нигоҳдорӣ ба чораҳои амалиётӣ низ пурратар таҳлил карда шавад (саҳ. 144-149). Дар назарияи ҳуқуқи маданӣ дар ин бора нуқтаҳои назари гуногун мавҷуданд, ки таҳлили онҳо метавонист хулосаҳои ғанӣ гардонад.

3. Дар бораи мафҳуми «ноустуворонаи меъёрӣ» – муаллиф пешниҳод мекунад, ки ибораи «ноустуворонаи қонунӣ» ба «ноустуворонаи меъёрӣ» иваз карда шавад (саҳ. 166). Ин пешниҳод ҷолиб аст, аммо дар диссертатсия таҳлили муқоисавии он, ки оё дар қонунгузори дигар кишварҳо чунин истилоҳ истифода мешавад, пурра нест. Агар ин истилоҳ дар қонунгузори хориҷӣ мавҷуд набошад, пас ворид намудани он ба қонунгузори миллӣ метавонад боиси номуайянии иловагӣ гардад.

Бо дарназардошти эродҳо ва норасоҳои дар боло қайдшуда, бояд таъкид намуд, ки онҳо хусусияти ҷузъӣ дошта, ба арзёбии умумии илмӣ, назариявӣ ва амалии рисола таъсири ҳалқунанда намерасонанд, сатҳи анҷомёфта ва мукаммалии таҳқиқро ҳалалдор намекунанд ва арзиши натиҷаҳои илмии бадастомадаро коҳиш намедиханд.

Хулосаи умумӣ оид ба диссертатсия. Дар маҷмӯъ, диссертатсияи Исмонализода Сайвали Исмонали дар мавзӯи: «Масъалаҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ», барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 5.5.3. Ҳуқуқи маданӣ; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ пешниҳод шудааст, дар сатҳи баланди илмӣ ба анҷом расида, ба талаботи бандҳои 31, 33, 34 ва 35 Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати

